

УДК 37:94: 316.647.5(083.71)

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ДЕФІНІЦІЇ «ТОЛЕРАНТНІСТЬ»

О.Б. Борзик, викладач кафедри природничих дисциплін
Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради
e-mail: emarkovich111@gmail.com

Анотація. У статті проаналізовано проблему толерантності у працях зарубіжних та вітчизняних науковців в історичному онтогенезі, крізь призму різних наукових галузей та з точки зору різних наукових підходів та аспектів. Встановлено, що феномен «толерантність» є складною багатоаспектною міждисциплінарною категорією, яка досліджувалася багатьма сучасними науковцями, крім того, кожен автор по-своєму трактує дане поняття. З'ясовано, що єдність розуміння сутності толерантності сучасними науковцями полягає в тому, що даний феномен здебільшого розглядали як особистісну рису; якість відносин між людьми; здатність приймати відмінності іншої людини, поважати право інших бути такими, якими вони є.

Ключові слова: толерантність, міжособистісні відносини, людські взаємини, терпимість.

Актуальність (Introduction). Сучасні виклики та запити суспільства, процеси глобалізації та інтернаціоналізації, інтенсифікація комунікативних інтеракцій, поліетнічність, поширення полікультурності, індивідуалізація людини, зростання «інакшості» вимагають формування нової генерації людей, які володіють необхідними якостями та уміннями конструктивно взаємодіяти на різних рівнях: у взаєминах між окремими особистостями, між різними соціальними групами, культурами тощо. Одним із чинників функціонування особистості в соціально-гетерогенних групах, що дозволить успішно взаємодіяти з представниками різних соціокультурних спільнот на

засадах гуманізму та налагоджувати гармонійні міжособистісні відносини в полікультурному середовищі є толерантність.

Аналіз останніх джерел та публікацій (Analysis of recent searches and publications). У сучасній зарубіжній та вітчизняній науковій літературі вивченню людських взаємовідносин, толерантності та культури спілкування присвячено чимало досліджень. З'ясуванню сутності толерантності в онтології суспільної свідомості й самосвідомості присвячено праці В. Золотухіна, О. Кондакова, В. Красикова. До наукового пошуку сутності феномена «толерантність» долучалися такі вчені М. Андрєєв, О. Безносюк, Л. Дробіжева, І. Кривошاپка, Г. Пономарьова, О. Майборода, І. Сінельнік, О. Довгополова та інші. Розвиток толерантності в контексті педагогічної взаємодії досліджувала Ю. Тодоровцева. Науковці визначають толерантність як певну життєву філософію (О. Грива, В. Лекторський та ін.), як правовий принцип (М. Мчедлов, Н. Шилборд та ін.), як толерантну свідомість (О. Асмолов, О. Кондаков, О. Насиновська та ін.), як пізнавальну стратегію (А. Коржуєв, В. Попов та ін.), як особистісну рису (С. Бондирєва, О. Клепцова, Г. Солдатова та ін.). Сутність та формування міжособистісної толерантності досліджували Г. Безюлева, С. Братченко, Ю. Мухіна, Г. Скрябіна, О. Шарова, Г. Шеламова. Толерантність в контексті взаємовідносин між людьми висвітлено у працях В.Бойко, Д. Колесова, В. Маралова, О. Молчанюк, В. Сітарова та інших. Механізми міжособистісних відносин, спілкування, взаємодії розкрито у працях М. Бобневої, А. Бодалева, Л. Виготського, В. Давидова, І. Дубровіної, М. Лісіної, С. Максименка, В. М'ясищева та інших науковців.

Аналіз наукових джерел з означеної проблеми показав, що толерантність розглядають як соціально-культурний феномен, етико-філософську категорію, соціальну цінність, правову потребу, категорію взаємовідносин, особистісну рису тощо. Широке розмаїття авторських підходів, наявність різноманітних аспектів вивчення даного явища підтверджують наявність багатогранних інтерпретацій феномену

«толерантність» та розкривають багатоплановість його смислового наповнення, що актуалізує потребу подальшого вивчення даного поняття.

Мета (Purpose). Метою даної статті є історико-педагогічний аналіз дефініції «толерантність».

Методи (Methods). Теоретичні (аналіз філософської, психологічної та педагогічної літератури); інтерпретаційно-аналітичний метод, на основі якого вивчалися українські джерела із застосуванням синтезу, аналізу, порівняння, систематизації та узагальнення наукової й навчально-методичної літератури для зіставлення різних поглядів на досліджувану проблему.

Результати (Results). Проблематика людських відносин, толерантності була поставлена ще в давніх релігійно-етичних концепціях країн Сходу. Джайнізм, даосизм, індуїзм, старокитайські філософські концепції, а згодом й іслам, християнство проголошували принципи терпимості, смиренності, шанобливості як важливі моральні норми співіснування, здійснення життєвого шляху [18].

Етимологічний аналіз засвідчив, що слово «толерантність» походить від латинського терміна *tolerantia*, від якого пішли терміни *tolerance* і *tolerantion*, які вживалися вже філософами античності, але довго мали пасивне значення «страждання». За твердженням А. Дожа термін *tolerance*, уперше було використано, відповідно до одних джерел, у 1361 р., відповідно до інших – тільки в XV ст. у значенні «витривалість», «здатність витримувати біль» [4]. У XVI столітті додаються значення «стриманість», «дозвіл». У другій половині XVI століття поняття «толерантність» з'являється в Німеччині (*toleranz*) і в Нідерландах (*tolerantie*) як дозвіл, поступка в питанні про релігійну свободу. З XVII століття толерантність трактується як «уступка в вопресе о религиозной свободе, веротерпимости» [15, с. 591].

Генеральною конференцією ЮНЕСКО 16 листопада 1995 року було схвалено Декларацію принципів толерантності, в якій зазначалось: «...толерантність означає поважання, сприйняття та розуміння багатого

різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості...» [7, с. 175–179]. З того часу слово «толерантність» активно стали використовувати в повсякденному житті.

Слово «толерантність» увійшло в ужиток в українську мову порівняно нещодавно. У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» толерантність визначається як здатність організму переносити несприятливий вплив яких-небудь факторів; поблажливість, терпимість до чийось думок, поглядів, вірувань тощо [5]. У «Філософському енциклопедичному словнику» зазначено, що толерантність – це доброзичливе або стримане ставлення до індивідуальних чи групових відмінностей (культурних, етнічних, релігійних) [16]. Л. Завірюха звертає увагу на те, що толерантність – «адекватне ставлення до дійсності, що формується на основі визнання універсальних прав і свобод людини» [8, с. 76–87].

Проблематика людських взаємин, толерантності є предметом вивчення багатьох наук, а саме філософії, історії, етики, політології, соціології, культурології, медицини, психології, педагогіки й інших. Уперше, поняття «толерантність» було введено англійським імунологом П. Медоваром і означало зниження або повну відсутність нормальної реакції на будь-яку лікарську або іншу речовину, що викликає прояв в організмі певних симптомів. Існує і імунологічна толерантність – «полное или частичное отсутствие иммунологической реактивности, т.е. потеря (или снижение) организмом животного или человека способности к выработке антител в ответ на антигенное раздражение; а также способность организма переносить неблагоприятное воздействие какого-либо вещества или яда» [14, с. 671].

Розглядаючи це поняття крізь призму медико-біологічного контексту, автори під толерантністю розуміють, з одного боку, адаптацію організму до несприятливих впливів середовища, а з іншого як здатність організму переносити біль, ліки та інші несприятливі фактори (О. Головаха, С. Степанов, Л. Шайгерова та ін.).

У філософії толерантність представлена багатством поглядів і концепцій мислителів різних епох, які прагнули досягти раціонального обґрунтування толерантності як принципу людського співжиття. Е. Фромм у своїх працях зазначає, що найпершою людською потребою людини є потреба в спілкуванні, у міжіндивідуальних зв'язках [17]. На думку М. Бахтіна, толерантність витікає з «внутрішньої соціальності» людини, саме в процесі вільного діалогу розкривається людська індивідуальність [12]. Російський філософ В. Лекторський виділяє чотири можливих підходи до трактування цього феномену, а саме: байдужість до існування різних поглядів і практик; неможливість взаєморозуміння; поблажливість та розширення власного досвіду і критичного діалогу [10, с.45–54]. Гуманістичні толерантні ідеї займали важливе місце в українській соціально-філософській думці. У вченні Г. Сковороди проблема пошуку «гармонійної рівноваги» (толерантності) постає як така, що може бути вирішена лише для тих, хто «врагов люблять, добро воздая врагам, для других здоровіє гублять, не только добри другам» [13].

У рамках соціологічної парадигми толерантність – це «терпимість до чужого способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, думок, ідей, вірувань; витривалість по відношенню до несприятливих емоційних чинників; відсутність або ослаблення реагування на будь-який несприятливий фактор в результаті зниження чутливості до його впливу» [1].

У психології (А. Асмолов, С.Братченко, Н. Тарабріна) толерантність розуміється як стійкість до конфліктів, готовність до діалогу з людиною, що викликає негативні емоції, визначає здатність індивіда у проблемних і кризових ситуаціях активно взаємодіяти із зовнішнім середовищем з метою відновлення своєї нервово-психічної рівноваги, успішної адаптації, недопущення конфронтації й розвитку позитивних взаємин із собою та з навколишнім світом [12]. Визначення толерантності як одного зі шляхів уникнення конфліктів, як норми взаємодії в людському суспільстві відображено у роботах Г. Кожухаря [9, с. 30 – 40]. На думку С. Бондиревої та

Д. Колесова, толерантність як особливе ставлення формується на основі оцінки об'єкта чи індивіда, завдяки постійному зв'язку з ним. Толерантне ставлення породжує довіру, готовність до компромісу чи співробітництва, комунікабельність, дружелюбність тощо [3]. Ми вважаємо, що психологічний зміст толерантності найповніше розкрито в Англо-російському психологічному словнику: «...придбана стійкість; стійкість до невизначеності; етнічна стійкість; межа стійкості (витривалості людини); стійкість до стресу; стійкість до конфлікту; стійкість до поведінкових відхилень» [2].

Толерантність як концепт міжособистісних відносин – це усвідомлене терпиме ставлення до суб'єкта (суб'єктів) взаємодії, що виявляється у визнанні і повазі прав іншого на прояв своєї індивідуальності, навіть якщо спосіб користування цими правами викликає неприязнь [12].

В контексті педагогіки толерантність трактується як готовність прийняти інших такими, якими вони є, взаємодіяти з ними на засадах згоди через розвиток їхньої особистості, відкритої до сприйняття інших культур, здатної поважати багатогранність людської думки, запобігати конфліктам або розв'язувати їх ненасильницькими засобами (О. Безносюк, С. Бурдіна, В. Калошин, Д. Колесов, К. Уейт, В. Шалін та ін.). Б. Вульфів розкриває педагогічну сутність толерантності: «...толерантность понимается как способность человека или группы сосуществовать с другими людьми (сообществами), которым присущи иной менталитет, образ жизни. Эта способность формируется у каждого человека как существа социального, у каждой общности, неизменно «соприкасающейся» с другими общностями...» [4].

Також, деякі науковці стверджують, що толерантність можна трактувати в контексті таких понять, як сприйняття, розуміння, визнання, що передбачає здатність бачити світ одночасно з двох поглядів: власного та іншого; бачити людину як носія альтернативних цінностей, іншої логіки

мислення, відмінних форм поведінки, а також усвідомлення свого права відрізнятись від інших людей [11, с. 82–88].

Досліджуючи феномен «толерантність», деякі дослідники виділяють два її *аспекти*: *внутрішній* (інтрапсихологічний) та *зовнішній* (інтерпсихологічний). Інтрапсихологічний аспект включає установки та очікування, найчастіше використовується термін «толерантна свідомість». За інтерпсихологічного аспекти толерантність реалізується при взаємозв'язку з іншими людьми [6].

У сучасній науковій літературі існують різні підходи до вивчення феномену толерантності: аксіологічний, ідеально-типологічний, конфліктологічний, онтолого-історичний, гносеологічний, ксенологічний, соціокультурний та екзистенційно-гуманістичний підходи. Аксіологічний підхід інтерпретує толерантність як цінність «у собі». Ідеально-типологічний визначає толерантність як моральний ідеал для суспільного устрою. Конфліктологічний підхід відображає боротьбу між соціальними групами, культурами, між будь-якими переконаннями. Онтолого-історичний розглядає терпимість як спосіб співіснування груп людей в історичному онтогенезі людства. Гносеологічний підхід обґрунтовує недосконалість власних знань і можливість пізнання істини та іншого знання. Ксенологічний базується на утвердженні різного ставлення до іншого як чужого. Соціокультурний трактує толерантність як загальнолюдську потребу і постає як форма будь-якої ефективної соціальної взаємодії. Екзистенційно-гуманістичний підхід визначає толерантність як спосіб буття у контексті виконання особою своєї людської місії.

Незважаючи на різноманітність наукових точок зору щодо поняття толерантності у працях вітчизняних і зарубіжних науковців, толерантність здебільшого розглядається як якість відносин між людьми, що характеризується настановою розуміти, допускати й певною мірою приймати відмінності іншої людини, зокрема її зовнішність, вподобання, висловлювання, особливості поведінки як такі, що мають право на існування

і повагу за умови, якщо вони не шкодять ідеї толерантності, особистій та суспільній свободі іншого та не зачіпають гідності й прав людини.

Висновки і перспективи (Discussion). Отже, історико-педагогічний аналіз дефініції «толерантність», дав змогу констатувати, що даний феномен, на сьогодні, не має загальноприйнятого визначення. Поняття толерантності є складною багатоаспектною міждисциплінарною категорією, яка досліджувалася представниками різних історичних епох, культур та наукових галузей, крім того, кожен автор по-своєму трактує дане поняття. Проте в кожному визначенні відстежуємо єдність розуміння сутності феномену «толерантність» на сучасному етапі – поважати право інших бути такими, якими вони є, прийняття самобутності іншої особистості, адекватне ставлення до оточуючих, визнання важливості встановлення гармонійних міжособистісних відносин з представниками різних соціальних груп та розвитку толерантного суспільства.

Список використаних джерел

1. Амельков А. А. Психологическая диагностика межличностного взаимодействия. Мозырь, 2006. 108 с.
2. Асмолов А. Г. Толерантность: от утопии к реальности. Москва, 2000. 255 с.
3. Бондырева С. К., Колесов Д. В. Толерантность. Введение в проблему. Москва, 2003. 239 с.
4. Варенко Т. К. Виховання педагогічної толерантності майбутніх учителів на основі аксіологічного підходу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Харків, 2011. 22 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови» / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь, 2004. 1440 с.
6. Грива О. А. Толерантність молоді у полікультурному середовищі : монографія. Київ, 2007. 275 с.

7. Декларація принципів толерантності. *Педагогіка толерантності*. Київ, 1999. Вип. 3/4. С. 175–179.
8. Завірюха Л. А. Оволодіння засадами толерантності у студентському середовищі. *Педагогіка толерантності*. Київ, 2003. Вип. 2. С. 76–87
9. Кожухарь Г. С. Формы межличностной толерантности: критериальные признаки и особенности. *Психологический журнал*. 2008. Т. 29. Вип. 3. С. 30 – 40.
10. Лекторський В. О. толерантності, плюрализме и критицизме. *Вопросы философии*. 1997. Вип. 11. С.45–54.
11. Мельничук М. І. Використання тренінгів у формуванні толерантності майбутніх соціальних працівників. *Вісн. Черкас. ун-ту : зб. наук. ст. Педагогічні науки*. Черкаси, 2008. – Вип. 121. С. 82–88.
12. Пономарьова Г. Ф., Петриченко Л. О., Андреев М. В. Формування толерантності вчителя у навчально-виховному процесі освітнього закладу: монографія. Харків, 2011. 248 с.
13. Сковорода Г. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Київ, 1983. 544 с.
14. Словарь иностранных слов: 21 000 слов / ред. В. В. Бурцева, ред. Н. М. Семёнова. Москва, 2008. 817 с.
15. Словарь философских терминов / науч. ред. В. Г. Кузнецов. Москва, 2009. 731 с.
16. Філософський енциклопедичний словник. Київ, 2002. 742 с.
17. Фромм Э. Искусство любви. Москва, 1991. 64 с.
18. Чанышев А. Н. Курс лекций по древней философии. Москва, 1982. 374 с.

References

1. Amel'kov A. A. (2006) Psihologicheskaja diagnostika mezhlchnostnogo vzaimodejstvija [Psychological diagnosis of interpersonal relations]. Mozyr'. 108.
2. Asmolov A. G. (2000) Tolerantnost': ot utopii k real'nosti [Tolerance: from utopia to real world]. Moskva. 25.

3. Bondyрева S. K., Kolesov D. V. (2003) Tolerantnost'. Vvedenie v problem [Tolerance: Introduction to the Issue]. Moskva. 239.
4. Varenko T. K. (2011) Vykhovannya pedahohichnoyi tolerantnosti maybutnikh uchyteliv na osnovi aksiolohichnoho pidkhodu : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.07 [Training pedagogical tolerance of future teachers on the basis of axiological approach]. Kharkiv. 22.
5. Velykyy tлумachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy (2004) [The Great Thesaurus of contemporary Ukrainian language] / uklad. i holov. red. V. T. Busel. Kyyiv ; Irpin'. 1440.
6. Hryva O. A. (2007) Tolerantnist' molodi u polikul'turnomu seredovyshchi : monohrafiya [Tolerance of Youth in Policultural environment: monography]. Kyyiv. 275.
7. Deklaratsiya pryntsyviv tolerantnosti (1999) [Declaration of tolerance principles]. Pedahohika tolerantnosti. Kyyiv. Vyp. 3/4. 175–179.
8. Zaviryukha L. A. (2003) Ovolodinnya zasadamy tolerantnosti u student-s'komu seredovyshchi [Mastering foundations of tolerance in student environment]. Pedahohika tolerantnosti. Kyyiv. Vyp. 2. 76–87.
9. Kozhuhar' G. S. (2008) Formy mezhlichnostnoj tolerantnosti: kriterial'nye priznaki i osobennosti [Forms of interpersonal tolerance]. Psihologicheskij zhurnal. T. 29. Vip. 3. 30 – 40.
10. Lektors'kij V. (1997) O tolerantnosti, pljuralizme i kriticizme [About tolerance, pluralism and criticism]. Voprosy filosofii. Vip. 11. S.45–54
11. Mel'nychuk M. I. (2008) Vykorystannya treninhiv u formuvanni tolerantnosti maybutnikh sotsial'nykh pratsivnykiv [Using trainings in forming tolerance of future social workers]. Visn. Cherkas. un-tu : zb. nauk. st. Pedahohichni nauky. Cherkasy. Vyp. 121. 82–88.
12. Ponomar'ova H. F., Petrychenko L. O., Andryeyev M. V. (2011) Formuvannya tolerantnosti vchytelya u navchal'no-vykhovnomu protsesi osvith'oho zakladu : monohrafiya. [Forming teacher tolerance in the educational process of educational establishments] Kharkiv. 248.

13. Skovoroda H. (1983) Virshi. Pisni. Bayky. Dialohy. [Poems. Songs, Tales. Dialogues] Kyiv. 544.
14. Slovar' inostrannyh slov: 21 000 slov (2008) [The Dictionary of Foreign Words] / red. V. V. Burceva, red. N. M. Semènova. Moskva. 817.
15. Slovar' filosofskih terminov (2009) [The Dictionary of Philosophical Terms] / nauch. red. V. G. Kuznecov. Moskva. 731.
16. Filososfs'kij enciklopedichnij slovník (2002) [The Philosophical Encyclopedia Dictionary]. Kiïv. 742.
17. Fromm E. (1991) Iskusstvo ljubvi [The art of love]. Moskva. 64.
18. Chanyshév A. N. (1982) Kurs lekcij po drevnej filosofii [The course of lectures on Ancient Philosophy]. Moskva. 374.

ИСТОРИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ДЕФИНИЦИИ «ТОЛЕРАНТНОСТЬ»

О.Б. Борзик, преподаватель кафедры естественных дисциплин
Коммунальное учреждение «Харьковская гуманитарно-педагогическая
академия» Харьковского областного совета
e-mail: emarkovich111@gmail.com

Аннотация. В статье проанализирована проблема толерантности в работах зарубежных и отечественных ученых в историческом онтогенезе, сквозь призму различных научных отраслей и с точки зрения различных научных подходов и аспектов. Установлено, что феномен «толерантность» является сложной многоаспектной междисциплинарной категорией, которая исследовалась многими современными учеными, кроме того, каждый автор по-своему трактует данное понятие. Выяснено, что единство понимания сущности толерантности современными учеными заключается в том, что данный феномен в основном рассматривали как личностную черту; качество отношений между людьми; способность принимать

различия другого человека, уважать право других быть такими, какие они есть.

Ключевые слова: толерантность, межличностные отношения, человеческие отношения, терпимость.

HISTORICAL-PEDAGOGICAL ANALYSIS OF THE DEFINITION “TOLERANCE”

Olena Borzyk, lecturer of Science Department
Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of
Kharkiv Regional Council
e-mail: emarkovich111@gmail.com

Abstract. The article deals with the issue of tolerance in the works of foreign and Ukrainian researchers in historic ontogeny, through the prism of different scientific fields and from the point of view of numerous scientific approaches and aspects. It is found out that the phenomenon of “tolerance” is a complex multi-aspect interdisciplinary category, studied by many modern scholars. Moreover, each author interprets the definition in a different way. The unity of understanding the essence of tolerance by modern researchers is established to be the following: the phenomenon of tolerance is mainly considered as a personal trait; a feature of the relations between people; an ability to understand individual differences, to respect the right of others to be as they are.

Keywords: tolerance, interpersonal relationships, human relations, liberality.